

KÉRDŐ MEGNYILATKOZÁSOK A SPONTÁN BESZÉDBEN

Markó Alexandra

Bevezetés

A kérdő megnyilatkozások a szociális interakciók minden területén jelen vannak, ennek köszönhetően a nyelvészeti elemzések minden szintjén vizsgálják ezeket (Freed 1994). A prozódiai, szintaktikai, logikai, szemantikai, pragmatikai vagy pszicholingvisztikai sajátosságok leírása számos tudományos mű témája (például Austin 1962/1990; Searle 1969; Schegloff–Sacks 1973; Hymes 1974; Fishman 1978; Kiefer 2000; Vion–Colas 2006). Bár megegyezés van a szerzők között abban a tekintetben, hogy a kérdő megnyilatkozások azonosítható szintaktikai szerkezettel, sajátos prozódiával és szemantikai vagy propozicionális tartalommal rendelkeznek, amely lényegében független azoktól a változatos funkcióktól, amelyeket betöltenek a társas interakciókban, abban még sincs teljes egyetértés, hogy hogyan határozzuk meg, osztályozzuk és elemezzük a kérdéseket (a különböző megközelítések szakirodalmi áttekintését lásd pl. Freed 1994).

Az interakciós megközelítés szerint a kérdések elemzésében figyelemmel kell lennünk a kontextusra, amelyben megjelennek (Rossano 2010). Habár a kérdő megnyilatkozások felismerhetők pusztán formális nyelvi jegyek alapján is (pl. szintaxis, prozódia, lexikai elemek), ez nem jelenti azt, hogy a társalgásban ne tölthetnék be a kérdés funkcióját olyan megnyilatkozások, amelyek nem rendelkeznek ilyen formális jegyekkel (például az *Azt szeretném kérdezni, hogy...* kezdetű megnyilatkozás formailag nem kérdés, hanem állítás). Mindez ellenkezőleg is igaz: az, hogy egy megnyilatkozás a kérdés formai jegyeit hordozza, nem jelenti feltétlenül azt, hogy ez a közlés valóban kérdés (a választ váró vagy információt kérő megnyilatkozás értelmében). Például az *Ide tudod adni a sőt?* esetében a beszélő nem arra kíváncsi, hogy a beszédpartnere képes-e megtenni az adott cselekedetet, hanem közvetett módon alkalmazza a kérés beszédaktusát (Searle 1969/1991). Ha a partner válaszol a kérdő formájú megnyilatkozásra, azzal megsérti az együttműködési alapelvet (Grice 1975/1991), hiszen az adott kérdésbe bújtatott kérésre a só átadása az adekvát reakció. Az interakciós megközelítés szerint tehát „valódi” kérdés az, amelyre választ vár és kap a beszélő.

Freed (1994) információs kontinuum mentén helyezi el a különböző kérdéstípusokat. Taxonómiájában 16 különböző funkcionális kategóriát különböztet meg a publikus információt kérő kérdéstől (amely a kívüllagra vonat-

kozik, és új, tényszerű információt vár) a függő beszédig, azaz az idézetként elhangzott kérdésig. A két végpont között olyan kategóriák szerepelnek, mint az invitálás vagy ajánlat (pl. *Kérsz egy kávét?*), az információ tisztázására, illetve megismétlésére vonatkozó kér(d)és (pl. *Tessék?*), a fatikus kérdés (pl. *Tudod?*), a didaktikus, a retorikai funkció és így tovább. A Freed által megállapított 16 típus a korábbi szakirodalomban (pl. Kearsley 1976) meghatározott négy funkcionális osztályba sorolható be: tényekre (a társalgáson kívüli világ tényeire) vonatkozó kérdések, magára a konverzációra vonatkozó kérdések, a beszélő és a hallgató közötti verbális és társas viszonyra vonatkozó kérdések, valamint expresszív stílusú kérdések (inkább közvetítenek információt, mintsem kérnek). Freed (1994) és néhány más szerző (pl. Kearsley 1976) szerint a kérdések formája és funkciója között kimutatható kapcsolat.

Logikai szemantikai szempontból három fő kérdéstípust különít el a szakirodalom: 1. kiegészítendő kérdés, 2. eldöntendő kérdés, 3. választó kérdés. A kiegészítendő kérdések olyan kérdő mondatok, amelyek kérdő névmást tartalmaznak, és a rájuk adott válasz fókuszához tartozó fogalom ugyanabba az ontológiai kategóriába tartozik, mint a kérdőszóé (pl. a *ki?* kérdésre személyreferencia, a *hol?* kérdésre helyreferencia a válasz). A nyitott kérdéseket a kiegészítendő kérdés altípusának tekintik, amely szintaktikailag azonos vele, de szemantikai szempontból különbözik, hiszen bővebb kifejtést (nem csupán egy szót) vár válaszként (pl. *Hogyan oldjuk meg ezt a problémát?*) (Kiefer 2000; Kugler 2000). Prozódiai szempontból mind a kiegészítendő, mind a nyitott kérdés elöl eső karakterdallammal realizálódik (Deme 1962; Varga 2002a).

Az eldöntendő kérdés megerősítést vagy tagadást vár. A kérdést többféle nyelvi eszköz fejezheti ki, a magyarban kérdő intonáció (szökő-eső zárlat) vagy kérdő partikula (*-e, ugye*) jelzi, amelyek kizáró disztribúcióban vannak egymással Kugler (2000). A kérdő partikulát tartalmazó eldöntendő kérdések azonban – bár kérdő intonációval (szökő-eső zárlat) nem jólformáltak – szintén jelöltek prozódiailag (Fónagy–Magdics 1967; Gyuris 2009).

A választó kérdést sok szerző különálló kategóriának tartja (pl. Stivers 2010; Rossano 2010), míg mások az eldöntendő kérdés altípusaként tárgyalják (pl. Freed 1994; Kiefer 2000; Kugler 2000). A magyarban a választó kérdés szintaktikailag szinte azonos az eldöntendővel (a *vagy* kötőszó hozzáadásával; Kugler 2000), ugyanakkor prozódiai szempontból különbözőek (lásd Olasz 2002; Varga 2002a).

2010-ben a *Journal of Pragmatics* 42. számában egy olyan átfogó kutatásról számolnak be, amely 10 nyelvben (Európából, az USA-ból, Délkelet Ázsiából, Mexikóból, Namíbiából és Pápua Új-Guineából) vizsgálta a kérdéseket és a rájuk adott válaszokat egy közös módszertan segítségével. Bár a kutatás alapvetően pragmatikai jellegű volt, természetesen több más tényezőt is figyelembe vettek a szerzők, a logikai szemantikai struktúrától kezdve a morfoszintaktikai sajátosságokon keresztül a prozódiaig. A kutatás-

ban nyelvenként mintegy 350 darab, informális társalgásból származó kérdés-válasz párt elemeztek. Csak ún. funkcionális (értsd: választ vagy megerősítést váró) kérdéseket vizsgáltak (az erre vonatkozó módszertani kritériumokat lásd alább).

Magyarrá eddig Schirm (2007) végzett pragmatikai megközelítésű elemzést a kérdésekre vonatkozóan. Tanulmányában áttekintette a szemantikai, logikai, retorikai kérdéstipológiákat, és részletesen ismertette a diskurzuselemzés szakirodalmának illetően vonatkozásait. Felhívta a figyelmet a kontextus vizsgálatának szükségességére a pragmatikai kérdéskérdések meghatározásában, és új kérdéstipológiát állított fel. Vizsgálatának korpuszát többségében félintézményes vitaműsorok alkották, vagyis spontán-félszponán kérdések pragmatikai elemzését végezte el a szerző, amelyben szükség esetén prózidai szempontokat is figyelembe vett.

A kérdő megnyilatkozások elemzése a magyar nyelvészeti szakirodalomban látszólag kevés nyitott kérdést tartogat, hiszen mind szintaktikai, szemantikai, fonológiai, mind pragmatikai, fonetikai szempontból születtek áttekintő munkák. Ugyanakkor a spontán beszéd kérdő megnyilatkozásaival, ennek a témakörnek a korpuszalapú feltérképezésével kevés kutatás foglalkozott eddig.

A 20. század fonetikusai nagy érdeklődéssel fordultak a beszéddallam kérdései felé. A tudományos igényű intonációkutatás Tolnai Vilmos (1915) nevéhez fűződik. A következő fontos lépést a szamosháti nyelvjárás hanglejtésformáinak leírásával Csűry Bálint (1925) tette meg. Hat kérdésformát különített el, beleértve az összetett mondatokat is. Eredményei azért is különösen fontosak, mert dialektológiai vizsgálatai a spontán beszédet állították a középpontba. Magyar anyagon Hegedűs Lajos (1930) végzett először műszeres beszéddallam-vizsgálatot (kimográfia).

A *mai magyar nyelv rendszeré*-ben Deme a mondattani fejezethez kapcsolódva mutatta be a mondatfajták jellemző hanglejtésformáit (1962). Fónagy és Magdics (1963 és 1967) a kérdések dallamát több szempontú elemzésnek vetette alá: vizsgáltak semleges és attitűd/érzelemjelző formákat, valamint kitértek a nemek és a generációk közötti nyelvhasználati különbségekre is. Megállapításait főként felolvasott és (színészek által) eljátszott közlések meghallgatására, lejegyzésére és lekottázására alapozták. Bár olvashatunk spontán beszédbeli megvalósulásokról is, a spontán kérdések rendszerszerű vizsgálatáról nem, illetőleg sok esetben nem világos, hogy eljátszott vagy spontán megnyilatkozásra vonatkoznak-e a leírta.

Bartók (1978) a kérdő intonációt a magyar mint idegen nyelv oktatása szempontjából jellemezte.

A leírások többsége a kérdő mondatokból és azok funkcióiból indult ki, és az ezekhez tartozó lehetséges hanglejtésformákat vette számba. A *Nyelvművelő kézikönyv*-nek a hanglejtéssel foglalkozó címszava (Elekfi 1980) – érte-

lemszerűen – kiegészült az ún. hanglejtési hibák tárgyalásával is. Elekfi és Wacha (é. n. [2003]) munkája ugyancsak kitért a helytelen megvalósulásokra.

Varga László funkcionális vizsgálatainak (pl. 1993, 1994, 2002a) a célja a magyar dallamprozedémák teljes rendszerének leírása volt. Az eddig említett munkákkal ellentétben ezért (fonológiai szempontú) tanulmányaiban a formából indult ki, s az egyes karakterdallamok funkcióit – köztük a kérdőt – vette sorra.

Fónagy 1998-as áttekintésében összegezte többek között saját korábbi és Varga (1981 és 1983) eredményeit. Itt is olvashatunk megállapításokat a spontán beszédről, de ezek közül sok ugyancsak nem választható el a szindarabok meghangosításával kapcsolatos eredményektől; illetőleg némelyik állítás túlzónak tűnik (pl. hogy a nők közötti társalgásban a kiegészítendő kérdések végi dallamemelés neutrális formának tartható).

A kutatás újabb irányvonalát jelentik a műszeres kísérleti fonetikai elemzések. Elsősorban percepcióis nézőpontból közelítette meg a kiegészítendő kérdések dallamának sajátosságait Gósy (1993). Maga az elemzés nem spontán beszédanyagot vett alapul, hanem beszédszintézissel előállított változatokat tesztelt, de a kutatást a spontán beszéd motiválta. Ugyancsak szintézissel manipulált anyaggal végzett percepcióis vizsgálat adta meg a választ a Gósy és Terken (1994) által megfogalmazott kérdésre: milyen prozódiai jegyek teszik lehetővé a két szótagú szóra végződő eldöntendő kérdések és (az utolsó szavukon hangsúlyos) állítások megkülönböztetését – tehát az ugyanazon szótagon megjelenő F_0 -csúcs ellenére milyen járulékos paraméterek segítik az azonosítást. Gósy 2000-ben megjelent analízise produkcióközpontú volt: kérdő, felkiáltó és felszólító mondatok dallamát elemezte 12 pedagógus bemondásában.

Olaszy (1995) először végzett komplex akusztikai vizsgálatot, azaz a beszéddallam mellett az intenzitásról és a temporális szerkezetről, illetőleg az ezekben végbemenő változásokról is számot adott különböző beszédaktusok, s köztük a kérdések tekintetében. 2002-es tanulmánya részletesebb volt, a kérdés több altípusát tárgyalta – az alaphangmagasság és az intenzitás tekintetében. Mindkét tanulmány felolvasott közlések adatait mutatta be.

Az úgynevezett laboratóriumi fonológia irányzatába illeszkedik Varga (2002b) elemzése, amelyben az egy szótagú eldöntendő kérdő mondat „allokontúrjait” vizsgálta – minidialógusokban elicitált kérdések alapján. Mycock (2007, 2010 stb.) szintén (olvasott) minidialógusokban elemezte a magyar kiegészítendő kérdéseket, lexikális funkcionális nyelvtani keretben végzett vizsgálata prozódiai vonatkozásokra is kitért. A kutatás kontrasztív szempontokat is figyelembe vett.

Egy korábbi kutatásban (Markó 2007) mintegy kétórányi társalgást rögzítettünk négy fiatal beszélő (2 nő, 2 férfi) részvételével. Az ebben adatolható (zajmentes) közel kétszáz kérdő megnyilatkozás elemzésének eredményeit összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy – ahogy vártuk – a spontán megvaló-

szóló kérdések sokszínűbbek, mint amilyenek a felolvasott, elicitált vagy eljátszott mintapéldák alapján a szakirodalom lefesti őket. A változatosság elsősorban az F_0 modulációjának lehetőségeiben, másrészt pedig a hangköz értékeiben mutatkozott meg. Kérdésként merült fel, hogy bizonyos jellegű vagy mértékű eltérések indokolják-e további fonetikai altípusok felvételét.

Keszler Borbála (2009) a kérdés- és feleletípusok spontán beszédbeli előfordulásait elemezte Kiefer (2000) szemantikai kategória-rendszere alapján. 205 kérdés-felelet párt vizsgált 13 beszélt nyelvi szövegben, amelyeket 1976-ban rögzítettek rejtett mikrofonnal, kollégiumban (Beszélt nyelvi gyűjtemény). Tanulásként azt fogalmazta meg, hogy „a spontán beszéd vizsgálata nagyon sok átmeneti esettel és grammatikai érdekességgel szolgál, s ezek ismerete sok esetben nem megkönnyíti, hanem megnehezíti a nyelvtani kategorizálást” (19).

A jelen kutatásban nagyobb mennyiségű spontán társalgásban elemezzük a kérdő megnyilatkozásokat. Az alkalmazott megközelítés a prozódiai megvalósulást állítja a középpontba, de figyelembe vesz más (funkcionális és formai) szempontokat is. Hipotézisünk szerint a kérdések logikai szemantikai típusa, pragmatikai funkciója és prozódiai megvalósulása között összefüggés mutatható ki: a valódi kérdések esetében jellemzőbbek a prototipikus megvalósulások. Feltételezzük, hogy a kérdő megnyilatkozások prozódiai megvalósulása változatosságot mutat, és az egyes, a prototipikustól eltérő formák megjelenése nem függ a beszélő nemétől és/vagy életkorától.

Kísérleti személyek, anyag és módszer

Az elemzett hanganyag 30 társalgás volt, amelyeket a BEA adatbázisból (Gósy et al. 2012) válogattunk össze. A BEA protokollja szerint a társalgásfelvételeken az adatközlőn és a felvételvezetőn kívül egy további személy vesz részt. A téma változó, az élet mindennapjaihoz kapcsolódik (pl. ünnepek, gyermeknevelés, társadalmi kérdések, aktualitások). Feltételeztük, hogy a társalgás helyzetéből adódóan az adatközlőktől nagyszámú kérdő megnyilatkozást adathatunk. Annál is inkább, mivel az adatbázis fejlesztői szerint „a társalgás az a része a protokollnak, amelynek során az adatközlők a legjobban feloldódnak” (Gósy et al. 2012: 12).

A BEA adatközlői közül három életkori csoportba tartozó, korosztályonként azonos számú (5-5) nőt és férfit, összesen tehát 30 beszélőt választottunk ki. Mivel a korosztályi megoszlás természetesen nem teljesen egyenletes a BEA-ban, ezért az életkori határok nemek szerint eltérőek lehettek. Az 1. táblázat mutatja a beszélők életkori megoszlását nemeként.

A 30 társalgás összes időtartama meghaladja a 10 órát. Ebből pusztán az adatközlők beszéde 290,5 perc, azaz megközelítőleg 5 óra. Az egyes társalgásfelvételek időtartama 6 perc 42 másodperc és 73 perc 26 másodperc között változik, átlagosan 20 perc 50 másodperc. Ebből az adatközlők beszéd-

ideje 2 perc 38 másodperctől 45 perc 12 másodpercig terjed, átlagosan 9 perc 42 másodperc.

1. táblázat: A beszélők életkori megoszlása nemenként

	Nők		Férfiak	
	Szórás (év)	Átlag (év)	Szórás (év)	Átlag (év)
Fiatalok	21–24	22,2	21–24	22,0
Középkorúak	39–46	43,6	39–41	40,0
Idősebbek	54–60	57,4	57–66	61,0

A felvételeken felcímkéztük és lejegyeztük a kérdő megnyilatkozásokat. A BEA sajátosságai miatt (a felvételvezető és a társalgás harmadik résztvevője a BEA fejlesztői közül kerül ki, akiknek a beszéde emiatt erősen felülreprezentált az anyagban) csak az adatközlő által megfogalmazott kérdéseket vettük figyelembe, illetve ezek közül is csak azokat a példányokat, amelyek alkalmasak voltak a prozódiai elemzés elvégzésére (nem fedte el őket egyszerre beszélés, nevetés vagy más zaj). A felcímkézett kérdő megnyilatkozásokat a következő szempontok szerint csoportosítottuk: 1. logikai szemantikai szerkezet (eldöntendő, kiegészítendő vagy választó kérdés); 2. funkció (a kérdésre választ vár a beszélő, vagy ettől eltérő szerepben alkalmazza); 3. beszéddallam (a szakirodalomban leírt intonációs sajátosságokkal rendelkezik-e, vagy eltér ezektől, és ha eltér, miben).

A funkcionális csoportosításhoz természetesen az egyes kérdő megnyilatkozások kontextusát vizsgáltuk meg. A logikai szemantikai szerkezet tekintetében először az összes kérdéspéldányt elemeztük, majd különválasztva csak az információkérő (választ váró), illetve a nem információkérő (választ nem váró) kérdések szerkezeti megoszlását. A funkcionális elemzésben a Stivers és Enfield (2010) által bemutatott módszert követtük. Így például a *Tényleg? Igen?* típusú visszakerdezéseket valódi (információkérő) kérdésként interpretáltuk, mivel megerősítést várnak, nem tekintettük azonban valódi kérdésnek a történet részeként elhangzott, idézett kérdéseket, mert az adott kommunikációs helyzetben nem igényeltek sem választ, sem megerősítést.

A kérdések csoportosítását a logikai szemantikai és a funkcionális szempontokat együttesen alkalmazva is elvégeztük, és vizsgáltuk a kérdő megnyilatkozások gyakoriságát e tényezők szerint. Az intonációelemzés adatait ugyancsak e csoportosítás függvényében ismertettük.

A kérdő funkciójú megnyilatkozások hangtani jellemzőit tekintve rögzítettük a zöngé minőségét (kváziperiodikus, irreguláris vagy leheletes zöngé, a módszerre lásd Dilley et al. 1996), valamint a hanglejtésformát. A kváziperiodikustól eltérő zöngeminőséggel realizált formákat kizártuk a további elemzésből, ahogyan az emocionális töltettel rendelkezőket is. A fennmaradó kérdéseket a szerint osztályoztuk, hogy prototipikus (a fonológiai leírásnak megfelelő, vö. Varga 2002a) dallamformával realizálódtak-e. Ennek megfele-

lően azokban az esetekben, amikor az intonáció azért tér el a szintaktikai szerkezet alapján elvárttól, mert a kérdés meghatározott kommunikációs funkciót tölt be, prototipikusnak minősítettük a példányt. Például az ekhókérdések szintaktikai szerkezetüket tekintve a kiegészítendő kérdések közé tartoznak, de intonációs kontúrjukat szökő-eső dallamzárlat jellemzi.

A magyar kiegészítendő kérdések egyik (viszonylag gyakori) realizációs típusáról máig vita folyik a nyelvészetben. Ez a közlésvégi dallamemeléssel záródó típus, amelynek a „szabályos” voltával kapcsolatban eltérő vélemények fogalmazódnak meg (a szakirodalombeli állásfoglalásokat illetően lásd Gósy 1993 és Olaszky 2002). Mivel a magyar beszéddallam fonológiai leírásában Varga László (2002a) variánsként tartja számon (konfliktus kifejezését társítva hozzá funkcióként), a jelen elemzésben prototipikusnak minősítjük ezeket a megvalósulásokat.

Az annotálást és az elemzést az 5.3 verziójú Praat szoftverrel végeztük (Boersma–Weenink 2012).

Eredmények

A 30 beszélő összesen mintegy 5 órányi elemzett beszédanyagában 134 (zajmentes) kérdő megnyilatkozást annotáltunk. Ez átlagban azt jelenti, hogy beszélőnként 4,5 (elemezhető) kérdés hangzott el, azaz átlagosan minden 2,2. percben egy. Az átlag azonban elfedi azt a tényt, hogy természetesen voltak olyan adatközlők (összesen kilencen), akik a társalgásfelvételen egyáltalán nem fogalmaztak meg kérdést, akár több mint 30 percnyi összes beszédidő alatt sem. Ugyanakkor egy fiatal férfi hanganyagában 31 kérdő megnyilatkozást adatoltunk (90 percnyi beszédben), egy idősebb férfi anyagában pedig 20-at (mintegy 30 perc alatt). Mindebből adódóan nem mutatható ki összefüggés a beszédidő hossza és az elhangzott kérdések száma között.

A legtöbb kérdést a fiatal beszélők anyagában adatoltuk (56-ot, a középkorúaknál 41-et, az idősebbeknél 35-öt), és összességében több mint kétszer annyi kérdést találtunk a férfi adatközlők beszédanyagában, mint a nőkben, időarányosan is (2. táblázat). Átlagosan időarányosan a fiatalok és a középkorúak hasonló gyakorisággal fogalmaztak meg kérdéseket (nagyjából 4 percenként), az idősebbek ennél jóval ritkábban (mintegy 6 percenként). Az idősebb adatközlők felénél (2 férfi, 3 nő) egyáltalán nem adatoltunk kérdő megnyilatkozást, a fiatalok és a középkorúak esetében egy-egy férfi és egy-egy nő hanganyagában nem volt elemezhető kérdés.

A kérdések logikai szemantikai és funkcionális sajátosságai

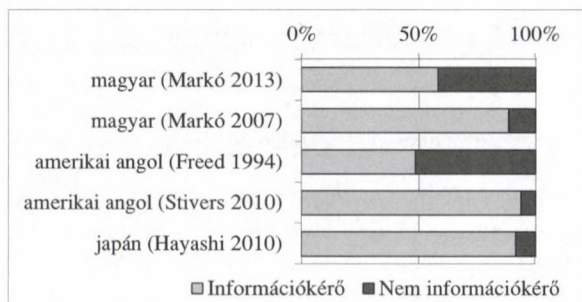
A logikai szemantikai szerkezetet illetően a két fő típus közel egyenlő arányban volt adatolható. A kiegészítendő kérdések aránya 45,52% volt (61 előfordulás), az eldöntendőké 52,24% (70 példány), és összesen 3 (2,24%) választó kérdést találtunk az anyagban.

Interakciós szempontból az információkérő kérdések aránya a teljes anyagban 58,21% (78 példány), azaz alig több mint a kérdések fele esetén

várt a beszélő választ/megerősítést a partnerétől. A nem információkérő kérdések meglepően nagy aránya (56 darab, 41,79%) miatt érdemesnek látszott ezt az eredményt összevetni más korpuszokra kapott adatokkal (1. ábra).

2. táblázat: Az elemezhető kérdések száma és gyakorisága a beszélők életkorának és nemének függvényében

	Nők		Férfiak	
	A kérdések száma (db)	A kérdések gyakorisága (db/perc)	A kérdések száma (db)	A kérdések gyakorisága (db/perc)
Fiatalok	12	0,16	44	0,34
Középkorúak	26	0,22	15	0,33
Idősebbek	4	0,04	31	0,29
Összesen	42	0,14	90	0,32

1. ábra

Az információkérő és a nem információkérő kérdések aránya néhány beszédkorpuszban

A korábban vizsgált, négybeszélős, kétórás magyar nyelvű korpuszban (Markó 2007) 199 kérdés volt elemezhető minőségű (vagyis mintegy másfélszer több, mint a most elemzett, 5 órányi beszédanyagban), ezeknek 88,44%-a volt információkérő kérdés. Freed (1994) amerikai angol korpuszában, amely kétbeszélős, célzott interjúhelyzetben rögzített társalgásokból állt, az 1275 kérdésnek mintegy a fele (51,69%) tartozott a választ nem váró (pl. fatikus, retorikai) kategóriába. Ugyanakkor egy másik amerikai angol kutatásban, amelyben 3–5 beszélős, familiáris helyzetben videóra rögzített interakciókban 350 kérdés vizsgálatát végezték el, mindössze a kérdő megnyilatkozások 6,29%-a volt „nem funkcionális” (Stivers 2010). Ugyanebben a projektumban japán nyelvű diskurzusok (ugyancsak informális, spontán társalgások 3-4 barát vagy családtag részvételével) 350 kérdése közül szintén mindössze

8,57% volt a választ nem várók aránya (Hayashi 2010). Ezek az adatok azt sugallják, hogy a nem információkérő kérdések arányára hatással lehet az interakció stílusa (az a tény, hogy a formális-informális skála mentén hol helyezkedik el), illetőleg olyan tényezők is, mint például a társalgás témája. Az informálisabb helyzetben rögzített társalgásokban, ahol a résztvevők közötti szociális távolság (Brown–Levinson 1987) kicsi, arányaiban jóval több valódi kérdés hangzik el, mint azokban a helyzetekben, amelyekben a szociális távolság nagy.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a beszélők nemének és életkorának függvényében hogyan alakul az információkérő kérdések aránya (3. táblázat). A fiatal beszélők esetében ez az arány 70% feletti, és a beszélő életkorának előrehaladtával fokozatosan csökken mindkét nem esetében. A nemek szerint nincs számottevő eltérés.

3. táblázat: Az információkérő kérdések aránya a beszélők életkorának és nemének függvényében

	Nők	Férfiak
Fiatalok	75,00%	70,45%
Középkorúak	53,85%	60,00%
Idősebbek	50,00%	41,94%

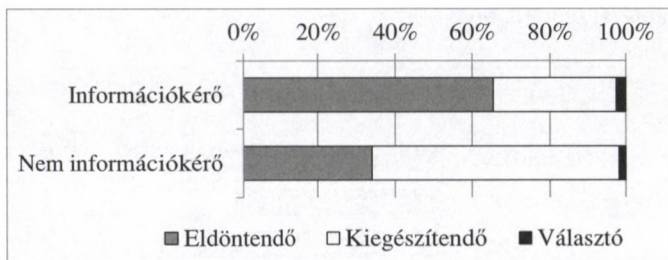
Az arányok alakulását feltehetően befolyásolja az a tény, hogy a társalgás állandó résztvevői (az adatközlő két beszédpartnere) fiatalok, így a fiatalabb adatközlőkkel könnyebben alakul informálisabb a helyzet még viszonylag nagyobb szociális távolság esetén is. Az informálisabb szituáció pedig – mint láttuk – nagyobb arányban hív elő információkérő kérdéseket.

A jelen vizsgálati anyagban a nem információkérő kérdések mintegy fele (27 előfordulás, az összes nem valódi kérdés 48,21%-a) idézet volt, azaz egy felidézett (múltbeli vagy fiktív) beszédeseményből származott, pl. *Mér, maga soha nem járt itt az oktatójával?* (egy KRESZ-vizsgáról szóló történetből). 19 kérdés (a nem valódi kérdések 33,93%-a) retorikai funkcióval bírt (pl. *Mér az iskolára kell passzolni, hogy megnevelje a gyereket?*), 7 további (12,50%) pedig fatikus közbevetésként realizálódott (pl. *...tudod?*). 3 kérdés-sel (5,36%) a beszélő a bizonytalanságát fejezte ki: bár tudatában volt annak, hogy a partnere nem tudhatja a választ, így jelezte, hogy nem egészen biztos a közlése tartalmában. Példaként idézhetjük a következő szomszédsági párt, amelyben B közlése az eldöntendő kérdő mondatra jellemző intonációval hangzott el:

A: *Hány óra volt az út?*

B: *Hát olyan tizenkettő?*

A 134-ből tehát 78 esetben követte a kérdést verbális vagy nonverbális válasz, illetve megerősítés. Ezen információkérő kérdések logikai szemantikai osztályozását külön is elvégeztük, és a teljes korpusz arányaitól, valamint a nem információkérő kérdések arányaitól is merőben eltérő eredményeket kaptunk (2. ábra).

2. ábra

Az egyes logikai szemantikai kategóriába tartozó kérdések aránya az információkérő és a nem információkérő kérdő megnyilatkozások között

Az információkérő kérdések között az eldöntendők aránya kimagasló (51 előfordulás, 65,38%) a kiegészítendőkéhez (25 példány, 32,05%) képest, és várhatóan igen kevés (2 darab, 2,56%) választó kérdés tartozott ebbe a csoportba is. Az 56 nem információkérő kérdés körében a két nagy kategória aránya épp fordított: a kiegészítendőök adják a csoport kétharmadát (36 előfordulás, 64,29%), egyharmadot tesznek ki az eldöntendők (19 példány, 33,93%), és csak egy választó kérdés tartozott ide (1,79%).

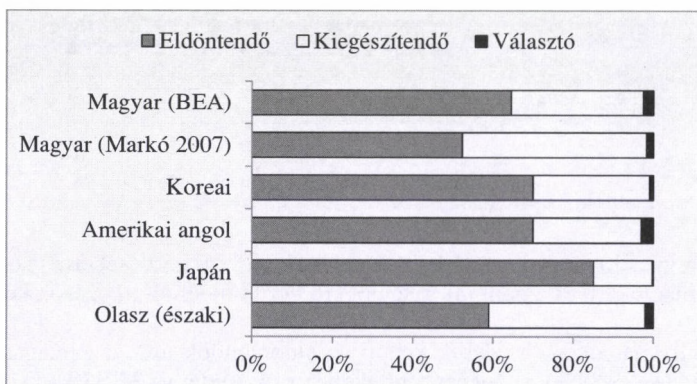
Az információkérő kérdések logikai szemantikai eloszlását ugyancsak összevetettük saját korábbi (magyar nyelvű) korpuszunk elemzési eredményeivel (Markó 2007), valamint a *Journal of Pragmatics* (2010) különszámában bemutatott, más nyelvre kapott eredményekkel is (3. ábra). (A többi korpuszban a nem információkérő kérdések kis száma miatt arra a csoportra vonatkozóan nem végeztük el az összehasonlítást.) Az információkérő kérdésekre vonatkozó korpuszadatok azt mutatják, hogy a választó kérdések aránya nyelvtől függetlenül elhanyagolható, illetve az eldöntendő kérdések aránya többé-kevésbé meghaladja a kiegészítendőket. A kiegészítendő és az eldöntendő kérdések számbeli különbsége a 2007-es magyar vizsgálatban volt a legkisebb (mintegy 6 százalékpontnyi eltérés: 52,27 vs. 46,02%), és a japánban a legnagyobb (ahol majdnem 6-szor több eldöntendő kérdést adatoltak a vizsgált anyagban, mint kiegészítendő).

A korpuszbeli kérdések prozódiai sajátosságai

A prozódiai elemzést 125 kérdő megnyilatkozáson végeztük el, mivel 5 kiegészítendő kérdés glottalizáltan (4), illetve lehetes zöngével (1) realizáló-

dott, valamint 4 további kérdést (3 eldöntendő és 1 kiegészítendő) emocionális töltetű (csalódottságot fejeztek ki) miatt zártunk ki a vizsgálatból.

Mindenekelőtt elemeztük a fonológiai leírásnak megfelelő, prototipikus megvalósulások gyakoriságát mind a teljes anyagra, mind külön az információkérő és a nem információkérő kérdésekre, valamint az egyes logikai szemantikai típusokra vonatkozóan. A csoportonkénti darabszámokat és arányokat a 4. táblázat mutatja be.

3. ábra

A szemantikai-logikai típusok megoszlása a valódi kérdések között magyar (a jelen kutatás és Markó 2007), koreai (Yoon 2010), amerikai angol (Stivers 2010), japán (Hayashi 2010) és északi olasz (Rossano 2010) társalgásokban

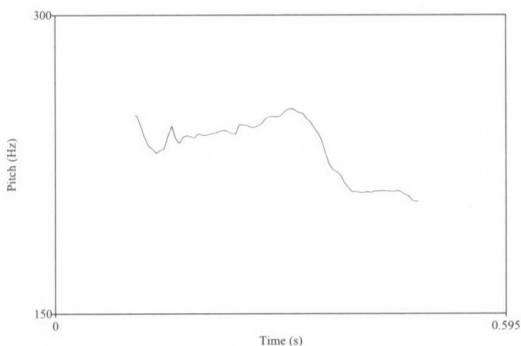
Az adatok alapján nincs számottevő különbség az információkérő és a nem információkérő kérdések között az intonáció prototipikus voltát tekintve, ugyanakkor az információkérő kérdések valamivel nagyobb arányban realizálódtak prototipikus kontúrral, mint a választ nem várók. A nem információkérő kérdések körében az elvárttól eltérő változatok az eldöntendő kérdések körében gyakoribbak.

A táblázatbeli számadatok általánosságban jól jellemzik a vizsgált korpuszt, ugyanakkor elfednek néhány, kisebb elemszámú adatra érvényes, ám funkcionális szempontból annál érdekesebb eredményt. Ahogy korábban már említettük, 3 olyan kérdő megnyilatkozás volt az anyagban, amely a beszélő bizonytalanságát fejezte ki. Formai szempontból ezek közül egy volt eldöntendő kérdés, amely (prototipikus) szökő-eső zárlattal realizálódott, a másik kettő azonban szintaktikailag kiegészítendő kérdés volt, amelyek (az ekhókérdéshez hasonlóan) ugyancsak az eldöntendő kérdés hanglejtésével valósultak meg (pl. *Mennyi ez?*, vö. 4. ábra). Emellett 3 retorikai (szintaktikailag kiegészítendő) kérdést adatoltunk szintén szökő-eső dallamzárrel (pl. *Miről beszélünk?*). Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a beszélő specifikus szándéka

kifejezésének céljából a kiegészítendő kérdések nemcsak abban az esetben „kölcönözhetik” az eldöntendő kérdés intonációját, ha a kérdés funkcióját tekintve ekhó- vagy ismételtető kérdés.

4. táblázat: A prototipikus prozódiai megvalósulások aránya a különböző funkcionális és formális kérdéstípusokban

		Kiegészítendő	Eldöntendő	Választó	Összesen
Információkérő kérdések	A realizációk száma	24	49	2	75
	A prototipikus realizációk száma és aránya	19 (79,17%)	39 (79,59%)	1 (50,00%)	59 (78,67%)
Nem információkérő kérdések	A realizációk száma	31	18	1	50
	A prototipikus realizációk száma és aránya	23 (74,19%)	12 (66,67%)	1 (100,00%)	36 (72,00%)
Minden kérdés	A realizációk száma	55	67	3	125
	A prototipikus realizációk száma és aránya	42 (76,36%)	51 (76,12%)	2 (66,67%)	96 (76,80%)

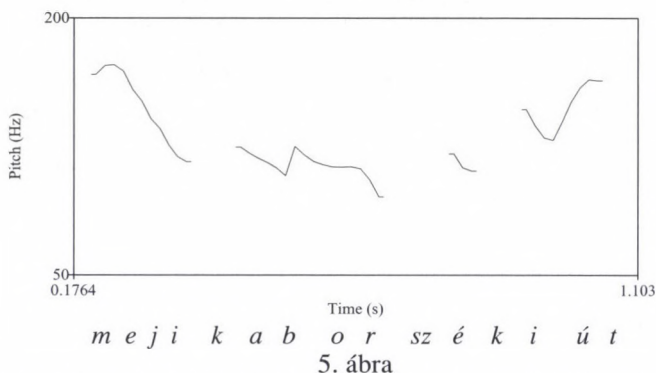
m e n y i e z

4. ábra

Bizonytalanságot kifejező kiegészítendő kérdés szökő-eső intonációval (középkorú női beszélő)

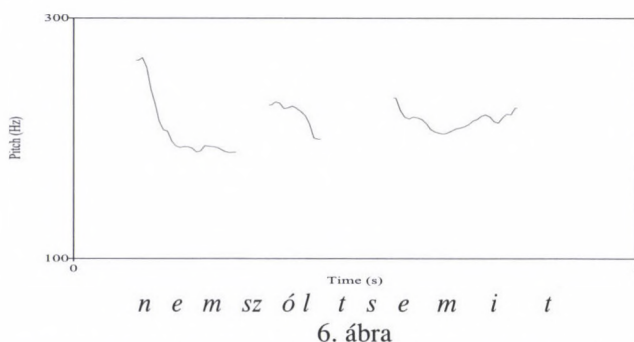
Habár az emelkedő dallammal záruló kiegészítendő kérdéseket gyakorinak tartják, mindössze 8 ilyen jelent meg a korpuszban. Annak ellenére, hogy a

közvélekedés (példákkal szolgál Markó 2012) és néhány szakirodalmi forrás (pl. Fónagy 1998) szerint ez a forma a nők beszédére jellemző, a jelen korpuszban egyetlen előfordulást (fiatal nő) leszámítva férfiak (mindhárom korosztályból) hangfelvételein dokumentáltuk (5. ábra).

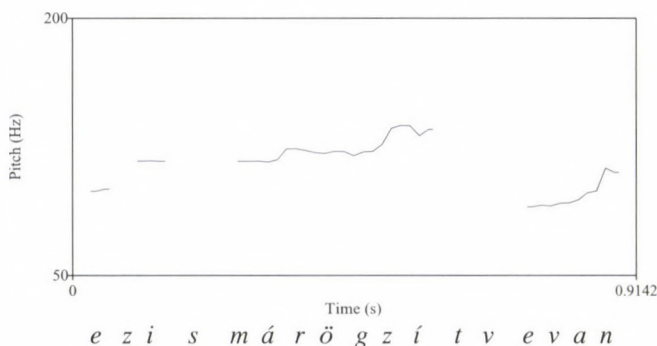
A *Melyik a Borszéki út?* kiegészítendő kérdés emelkedő dallamzárral (középkorú férfi beszélő, nem információkérő – idézett – kérdés)

Az eldöntendő kérdések között is voltak olyanok – mintegy az esetek negyedében –, amelyek a prototipikus kérdő intonációtól eltérő dallammal valósultak meg. Ezek nagyrészt ugyanazokat a változatokat reprezentálják, mint amelyeket a korábbi korpuszalapú vizsgálatban (Markó 2007) találtunk. A prototipikustól eltérő intonációjú 16 eset mintegy harmadában (2 fiatal férfi és 3 fiatal nő hangfelvételén) a szökő-eső dallamívet újabb F_0 -emelkedés követte (6. ábra), vagy nem is valósult meg a dallamesés, az alaphang magasan lebegő maradt.

A *Nem szólt semmit?* eldöntendő kérdés a kérdő mag után újból emelkedő dallamzárral (fiatal női beszélő, információkérő kérdés)

Ugyanilyen arányban fordult elő az, hogy az alaphangmagasság hirtelen megemelkedése helyett magasan lebegő volt a dallam az utolsó előtti szótagig, és ezt követte az esés az utolsó szótagon (és ezt a formát megítélésünk szerint nem motiválta valamely sajátos beszélői attitűd). Más esetekben (2 fiatal, 1 középkorú és 2 idősebb férfi felvételén) az F_0 nem az utolsóelőtti, hanem az azt megelőző szótagon érte el a csúcspontját, és alkalmanként ezt is követte újabb dallamemelés a közlés végén (7. ábra).

7. ábra

Az *Ez is már rögzítve van?* eldöntendő kérdés két F_0 -csúccsal (fiatal férfi beszélő, információkérő kérdés)

Következtetések

A kérdések spontán beszédbeli vizsgálata jelentős módszertani nehézségekbe ütközik, hiszen kérdő mondatformákat csak társalgási helyzetekben lehet vizsgálni – mégpedig olyanokban, amelyekben a beszélők egyenrangú partnerek, és ez a szimmetria az adatközlőt is „feljogosítja” kérdések megfogalmazására. Hiszen a korábban rögzített, akusztikai fonetikai eszközökkel is elemezhető, jó minőségű spontánbeszéd-felvételek túlnyomó része interjú-helyzetben készült, amelyben a beszélőtől többnyire kvázimonologikus narratívát vártak el a kutatók. Ezekben legfeljebb a feltett kérdésre vagy az elhangzott instrukcióra vonatkozó visszakérdezések (ekhókérdés) jelentek meg. Egy-egy kiegyenlített társalgási helyzetben készült hangfelvételt leszámítva (pl. Markó 2007) tehát nincsenek adatok a kérdések spontán beszédbeli megvalósulásáról. Ezen a területen a társalgást is tartalmazó magyar nyelvű beszédatadtbázisok létrejötte jelenthet áttörést. Ugyanakkor természetesen ezeknek az esetekben is felmerül a kérdés, hogy egy adott szituációban az egyes résztvevők között kialakul-e olyan kontaktus, amely előhív kérdő megnyilatkozásokat az adatközlő részéről is. Ezt befolyásolhatja a beszédpartnerek életkori közelsége, neme, a beszédtema, az ahhoz való viszonyulásuk, érzelmi állapotuk. Mindemellett a megalapozott fonetikai vizsgálatokhoz zaj-

mentes felvételek szükségesek, a kifejezés információelméleti értelmében. Azaz csak azok a kérdő megnyilatkozások alkalmasak akusztikai elemzésre, amelyeknek az elhangzása közben a többi beszélő nem szólal meg (nincs egyszerre beszélés, hűmmögés stb.), valamint amelyeket a beszélő nonverbális kommunikációja sem torzít (pl. nevetéssel, megváltozott zöngeminőséggel), sem külső zajok (pl. a gesztikulációból adódó kopogás) nem rontják a hangminőséget.

A spontán beszéd vizsgálata – a módszertani nehézségek ellenére – a kérdések elemzésében is gyümölcsözőnek mondható, hiszen ha kis számban is, olyan változatokat adathozhatunk (a 2007-es kutatásban és a BEA korpuszán is), amelyek pusztán introspektív módszerrel vagy hallási tapasztalat alapján tudásunk szerint nem kerültek fel a kérdések korábbi intonációs térképére.

Tanulmányunkban a BEA adatbázis 30 társalgásából elemeztük az adatközlők kérdő megnyilatkozásait funkcionális és formális szempontok alapján, és ahol lehetett, összevetettük az eredményeket más korpuszok adataival. Külön is vizsgáltuk az információkérő és az egyéb kérdéseket, elemeztük a kérdéstípusok lehetséges összefüggéseit a beszélő nemével és életkorával, valamint a társalgási helyezet egyéb sajátosságaival.

Más nyelvekre kapott adatokkal is összevetve eredményeinket azt találtuk, hogy a kérdéstípusok gyakorisága sem funkcionális, sem logikai szemantikai tekintetben nem nyelvfüggő, ugyanakkor feltételezhető kapcsolat van az interakció formalitásának foka és a kérdések típusgyakorisága között (vö. Kearsley 1976).

Azt feltételeztük, hogy van összefüggés a kérdések logikai szemantikai típusa, pragmatikai funkciója és prozódiai megvalósulása között. Ez a hipotézis részben igazolódott: az információkérő és a nem információkérő kérdések között éppen fordított eloszlásban találunk eldöntendő és kiegészítendő kérdéseket. Ugyanakkor csak az eldöntendő kérdések esetében bizonyult igaznak az a feltételezés, hogy az információkérő kérdések nagyobb arányban realizálódnak prototipikus intonációs kontúrral. Ez vélhetőleg azzal függ össze, hogy az információkérő eldöntendő kérdések esetében a jól azonosítható intonációs kontúr (más jelölő hiányában) fontos észlelési kulcs.

Elemzéseink alapján a magyar spontán beszédbeli kérdő megnyilatkozások mintegy 20-30%-ban eltérnek a szakirodalom által leírt prototipikus intonációs formáktól. Néhány alternatív realizációs típus feltehetően pragmatikai tényezőkre vezethető vissza, amelyeket a korábbi (főleg felolvasott és eljátszott mintákat feldolgozó) kutatásokban kevésbé vettek tekintetbe. A megszokottól eltérő realizációkat jelentősen nagyobb számban adathoztuk férfi adatközlők beszédében, ami nyilvánvalóan összefügg azzal a ténnyel, hogy a vizsgált kérdések mintegy kétharmada férfiak társalgásfelvételéről származott, az arányok eltolódását önmagában ez a tény azonban mégsem magyarázza. Más, felolvasott és spontán beszédanyagokon végzett elemzések (vö. Markó 2012) adatai szerint például a kiegészítendő kérdés emelkedő dallamzárata egyálta-

lán nem jellemzőbb a nők beszédére. Feltehető, hogy a nemek között feltételezett különbség valójában „érzékcshalódás”, hallási észlelésünk frekvenciafüggő voltából adódik. Az életkori csoportok között sem találtunk eltérést abban, hogy milyen gyakran jelennek meg a prototipikustól eltérő dallamkontúrral megvalósított kérdések. A második hipotézisünk tehát igazoltnak tekinthető.

Az eredmények felvetik azt a kérdést, hogy a prototipikustól eltérő prozodiai realizációk típusai mennyiben tekinthetők „szabálytalanoknak”, és mennyiben a fonológia által meghatározott alapváltozat variánsainak. Feltehető, hogy ahogyan a kiegészítendő kérdő szökőzárás megvalósulása a kanonizált formák közé került, a spontán beszédbeli kérdő megnyilatkozások további elemzése más, hasonlóan gyakori formák funkciójáról is számot adhat, és ezáltal árnyalja a kérdések formai és funkcionális sajátosságairól és csoportosításáról alkotott képünket.

Irodalom

- Austin, John L. 1962/1990. *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bartók János 1978. A négyféle kérdő hanglejtés. *Magyar Fonetikai Füzetek 1.* 97–103.
- Boersma, Paul – Weenink, David 2012. *Praat: doing phonetics by computer (Version 5.3)*. http://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html
- Brown, Penelope – Levinson, Stephen 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Csűry Bálint 1925. *A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Közleményei 22. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Deme László 1962. Hangsúly, szórend, hanglejtés, szünet. In Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 457–522.
- Dilley, Laura – Shattuck-Hufnagel, Stefanie – Ostendorf, Mari 1996. Glottalization of word-initial vowels as a function of prosodic structure. *Journal of Phonetics 24.* 423–444.
- E[lekfi] L[ászló] 1980. Hanglejtés. In Grétsy László – Kovalovszky Miklós (főszerk.): *Nyelvművelő kézikönyv. Első kötet. A–K*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 755–784.
- Elekfi László – Wacha Imre é. n. [2003]. Az értelmes beszéd hangzása. *Mondatfonetika – kitekintéssel a szövegfonetikára*. Szemimpex Kiadó, Budapest.
- Fishman, Pamela 1978. Interaction: The work women do. *Social Problems 25.* 397–406.
- Fónagy Iván 1998. Intonation in Hungarian. In Hirst, Daniel – di Cristo, Albert (eds.): *Intonation systems. A survey of twenty languages*. Cambridge University Press, Cambridge, 328–344.
- Fónagy Iván – Magdics Klára 1963. A kérdő mondatok dallamáról. *Nyelvtudományi Értekezések 40.* 89–106.
- Fónagy Iván – Magdics Klára 1967. *A magyar beszéd dallama*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Freed, Alice F. 1994. The form and function of questions in informal dyadic conversation. *Journal of Pragmatics 21.* 621–644.

- Gósy Mária 1993. A kiegészítendő kérdés dallamváltozása. *Magyar Nyelvőr* 117. 443–447.
- Gósy Mária 2000. A kérdő, a felkiáltó és a felszólító mondat dallamának azonossága és különbözősége. In T. Molnár István – Klaudy Kinga (szerk.): *Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 123–129.
- Gósy, Mária – Terken, Jacques 1994. Question marking in Hungarian: timing and height of pitch peaks. *Journal of Phonetics* 22. 269–281.
- Gósy Mária – Gyarmathy Dorottya – Horváth Viktória – Gráczki Tekla Etelka – Beke András – Neuberger Tilda – Nikléczy Péter 2012. BEA: beszélt nyelvi adatbázis. In Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 9–24.
- Grice, Paul H. 1975/1991. A társalgás logikája. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris, Budapest, 213–28.
- Gyuris, Beáta 2009. Sentence-types, discourse particles and intonation in Hungarian. In Solstad, Torgim – Rieger, Arndt (eds.): *SinSpeC Volume 5. Proceedings of Sinn und Bedeutung 13*. Stuttgart University, Stuttgart. 157–170. http://elib.uni-stuttgart.de/opus/volltexte/2009/4138/pdf/sub13_band1_190609.pdf
- Hayashi, Makoto 2010. An overview of the question–response system in Japanese. *Journal of Pragmatics* 42. 2685–2702.
- Hegedűs Lajos 1930. Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása. Kísérletfonetikai tanulmány. A bécsi Collegium Hungaricum füzetei V. Budapest.
- Hymes, Dell 1974. *Foundations in Sociolinguistics*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, PA.
- Kearsley, Greg 1976. Questions and question-asking in verbal discourse: A cross-disciplinary review. *Journal of Psycholinguistic Research* 5/4: 355–375.
- Keszler Borbála 2009. Kérdés- és felelet típusok a spontán beszédben. In Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 88. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 13–20.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentélmélet*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Kugler Nóra 2000. A mondatban általános kérdései. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 369–393.
- Markó Alexandra 2007. Kérdő funkciójú hanglejtésformák a spontán beszédben. *Beszédkutatás* 2007. 59–74.
- Markó Alexandra 2012. Vélemények és tények egy magyar hanglejtésformáról. *Anyanyelv-pedagógia* 2012/3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=400>
- Mycock, Louise 2007. The role of prosody in constituent question formation: a comparison of Hungarian and Japanese. *The Phonetician* 95. 7–18.
- Mycock, Louise 2010. Multiple-clause constituent questions: Intonation and variation in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 57/2–3. 268–287.
- Olaszy Gábor 1995. A kérés, a figyelemzetés és a kérdés prozódiaja a kijelentő mondatok tükrében. *Beszédkutatás* '95. 46–61.
- Olaszy Gábor 2002. A magyar kérdés dallamformáinak és intenzitás szerkezetének fonetikai vizsgálata. *Beszédkutatás* 2002. 83–99.

- Rossano, Federico 2010. Questioning and responding in Italian. *Journal of Pragmatics* 42. 2756–2771.
- Schegloff, Emmanuel – Sacks, Harvey 1973. Opening up closings. *Semiotica* 7/4. 289–327.
- Schirm Anita 2007. A kérdések pragmatikája. In Váradi Tamás (szerk.): *Alknyelvdok 2007. I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 161–171. <http://www.nytud.hu/alknyelvdok07/proceedings07/Schirm.pdf>
- Searle, John 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Stivers, Tanya 2010. An overview of the question–response system in American English conversation. *Journal of Pragmatics* 42. 2772–2781.
- Tolnai Vilmos 1915. Adatok a magyar hanglejtéshez. *Magyar Nyelv* 11. 51–59, 108–116, 152–156.
- Varga László 1981. A magyar intonáció – funkcionális szempontból. *Nyelvtudományi Közlemények* 83. 313–339.
- Varga László 1983. Hungarian sentence prosody: An outline. *Folia Linguistica* 17. 117–151.
- Varga László 1993. *A magyar beszéddallamok fonológiai, szemantikai és szintaktikai vonatkozásai*. Nyelvtudományi Értekezések 135. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Varga László 1994. A hanglejtés. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 468–549.
- Varga László 2002a. *Intonation and Stress. Evidence from Hungarian*. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke
- Varga László 2002b. Az egy szótagú magyar eldöntendő kérdések intonációja. In Hunyadi László (szerk.): *Kísérleti fonetika – laboratóriumi fonológia 2002*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 127–140.
- Vion, Monique and Annie Colas 2006. Pitch cues for the recognition of Yes-No questions in French. *Journal of Psycholinguistic Research* 35: 427–445.
- Yoon, Kyung-Eun 2010. Questions and responses in Korean conversation. *Journal of Pragmatics* 42. 2782–2798.

A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.